जगाचा इतिहास

UPSC Mains

सामान्य अध्ययन - I

Class Notes

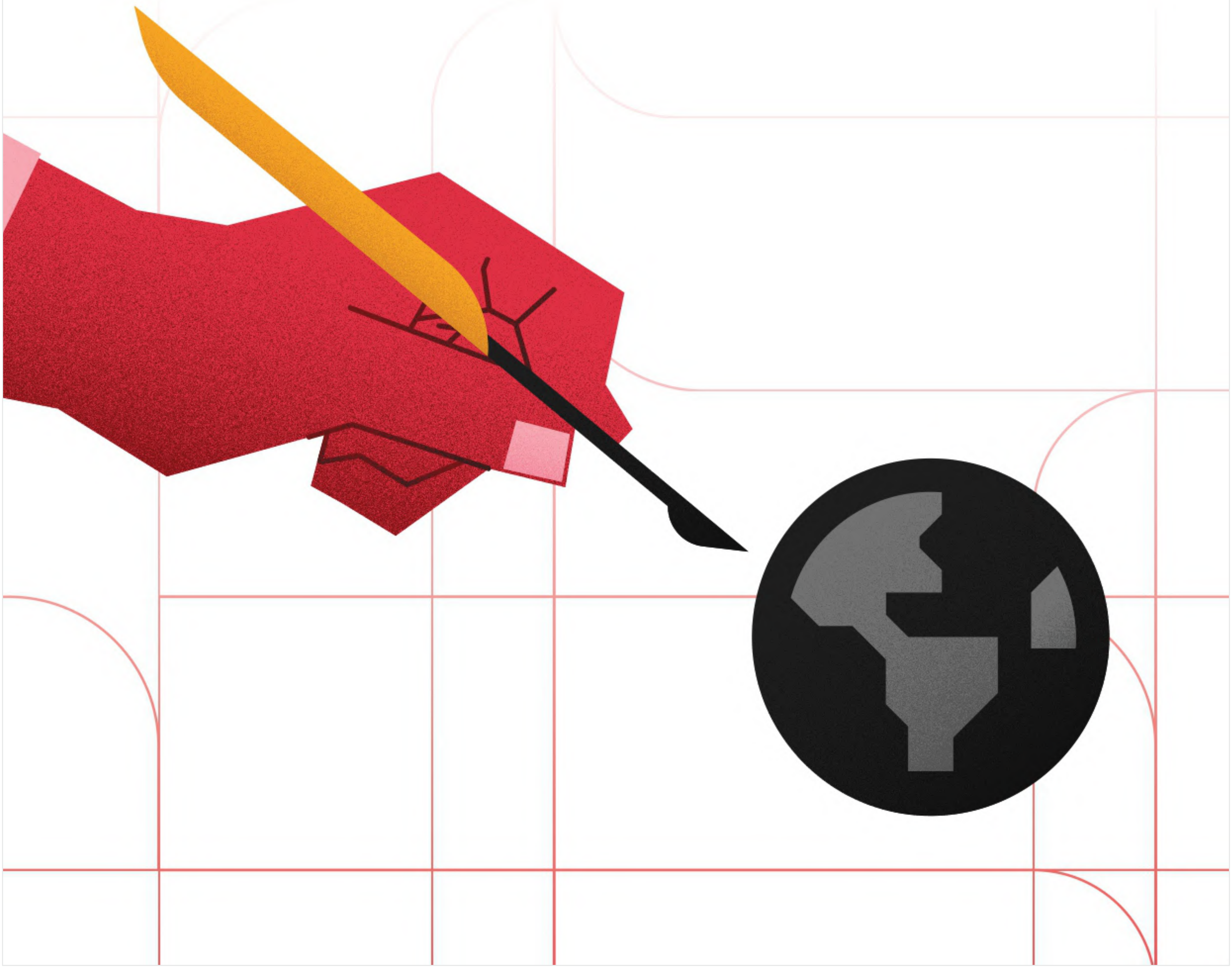

PRAYAAS

© PRAYAAS EDUCATION
All rights reserved.

Published by

PRAYAAS Education

CTS No, 1262/B, Plot No.594B,
Office 301A, 301, Second Floor,
Starling Plaza, J.M. Road, Pune

+91 7378743031 / +91 7767073031

UPSC MAINS

World History

GENERAL STUDIES - I

(Class Notes)

Year 2025-26

World History Notes – UPSC Ready, Fully Illustrated & Exam-Oriented

Ace World History with Notes That Make Learning Visual, Analytical, and Easy!

Why These Notes Stand Out

Comprehensive & UPSC-Centric

- Covers Ancient, Medieval, and Modern World History aligned with latest UPSC trends.
- Integrates political, economic, social, and cultural dimensions for holistic understanding.

Illustrations That Stick

- Flowcharts, timelines, maps, and diagrams for quick retention.
- Makes even complex events and processes instantly understandable.

Issue-Based, Answer-Oriented Structure

- Organized by themes, regions, and causes & consequences.
- Helps analyze historical events critically, perfect for mains answers.

Smart Revision & Quick Recall

- Concise bullet points, highlight boxes, and summaries.
- Optimized for fast revision before prelims and mains.

Current Affairs & Contemporary Relevance

- Links world events to modern India and global trends.
- Enhances answer writing with context and analysis.

Who Should Use These Notes?

- UPSC Civil Services Aspirants (Prelims + Mains)
- History Optional Students
- Any Competitive Exam Aspirants needing structured, analytical world history knowledge

Your Edge in the Exam

With these notes, you can:

- Master history without rote learning
- Visualize events clearly and quickly
- Write impactful, structured answers in UPSC Mains

Turn History into Your Score Booster!

अनुक्रमणिका

१.	प्रबोधन आणि आधुनिक कल्पना (युरोपमधील पुनर्जागरण)	1
२.	अमेरिकन राज्यक्रांती	5
३.	फ्रेंच राज्यक्रांती	8
४.	नेपोलियन युग(**1799-1815)**	11
५.	अमेरिकन नागरी युद्ध	13
६.	औद्योगिक क्रांती	15
७.	साम्राज्यवाद आणि वसाहतवाद	19
८.	रशियन क्रांती/बोल्शेविक क्रांती (१९१७-२१)	21
९.	इटली मधील फॅसिझमचा उदय	23
१०.	जर्मनीमध्ये नाझीवादाची स्थापना	25
११.	चिनी क्रांती	26
१२.	पहिले महायुद्ध	27
१३.	दुसरे महायुध्द	29
१४.	शीतयुद्ध	31

१. प्रबोधन आणि आधुनिक कल्पना (युरोपमधील पुनर्जागरण)

1. ही 17व्या आणि 18व्या शतकातील तात्विक चळवळ आहे, ज्याने अधिसत्तेला आव्हान दिले आणि राजकीय, सांस्कृतिक आणि वैज्ञानिक विषयांवर तर्कशुद्ध विचार मांडले.
2. **वैशिष्ट्ये**:-
    1. लोकांमध्ये जागरूकता आणि त्यांचे महत्त्व वाढले.
    2. स्वभावात / वृतीत बदल आणि भौतिकवादी दृष्टीकोन स्वीकारला.
    3. मानवतावादाचा विकास होण्यास सुरुवात.
    4. पारंपरिकता / रूढीवादापेक्षा तर्कशुद्धतेला प्राधान्य.
    5. अंधश्रद्धे ऐवजी वैज्ञानिक दृष्टीकोन.
    6. पॅरिस, ऑक्सफर्ड येथे विद्यापीठांची स्थापन.
    7. तरुण अस्वस्थ आणि अधीर झाले.
    8. प्रादेशिक भाषांचा विकास झाला.
    9. साहित्य/ वांडमय चर्चच्या प्रभावापासून मुक्त झाले.
    10. नवीन शोध आणि संशोधन होण्यास सुरुवात.
    11. मानुष्यत्वाचा आणि विश्वाचा शोध सुरू झाला.

पुनर्जागरणाचे घटक

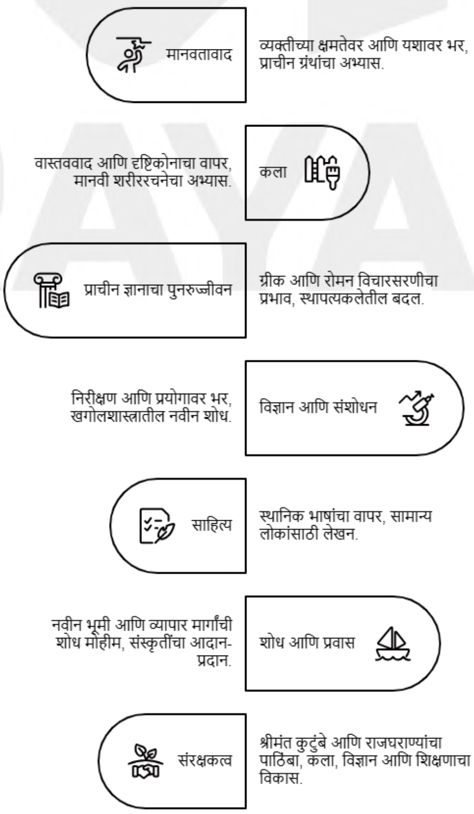

3. **कारणे**:-

    1. धर्मयुद्ध.
    2. व्यावसायिक समृद्धी .
    3. अनेक देशांमध्ये प्रवास करणे.
    4. व्हेनिस, मिलान, फ्लॉरेन्स, न्यूरेमबर्ग सारख्या नवीन शहरांचा उदय.
    5. व्यापारी वर्गाची चर्चच्या विरुद्ध भूमिका.
    6. वृत्तपत्र आणि छापखान्यांची स्थापना (जर्मनमध्ये गटेनबर्ग).
    7. तुर्कांनी कॉन्स्टँटिनोपल ताब्यात घेतले.
    8. विद्वान आणि तत्त्वज्ञांचे प्रमाण वाढले.
    9. मंगोलियन साम्राज्याचा उदय आणि पूर्व-पश्चिम जोडणी.

4. प्राचीन कामगिरीची उपलब्धी आणि ज्ञान, सामाजिक वर्गाचा विकास, उदारमतवादी आणि मुक्त विचारसरणीचे वातावरण, समृद्ध देश, महत्त्वाची शहरे इत्यादींमुळे इटली हे पुनर्जागरणाचे जन्मस्थान बनले.
5. पुनर्जागरणाचे प्रभाव:-

1. **साहित्यावरील** परिणाम:-
    - इटालियन, फ्रेंच, स्पॅनिश, पोर्तुगीज सारख्या मूळ भाषा.
    - बायबल चे भाषांतर.
    - केंद्रीय कल्पना - धर्मापेक्षा मानवी जीवन आणि क्रियाकलापांचे वर्णन.
    - कवितेची शैली व्यंगचित्रात बदलली.
    - उल्लेखनीय कार्ये - दांतेची डिव्हाईन कॉमेडी, बोकाकिओचे डेकॅमेरॉन, चॉसरचे सॉनेट (इंग्रजी कवितेचे जनक), थॉमस मूरचे यूटोपिया, शेक्सपियरचे व्हेनिसचे व्यापारी, हॅम्लेट, रोमियो आणि ज्युलिएट, सर्व्हेंटेसचे डॉन क्विझोटे.
2. **राजकारणावर**, दांतेचा द मोनार्क, मॅकियावेलीचा द प्रिन्स, यांच्या माध्यमातून परिणाम झाले.
3. **चित्रकले वरील परिणाम**:-
    - चित्रकला वास्तववादी झाली.

- मानवी शरीरशास्त्राचा अभ्यास.
- मनुष्य आणि निसर्ग संबंध दाखवले गेले .
- उल्लेखनीय चित्रे - लिओनार्डो द विंन्सीची **मोना लिसा**, मायकेल अँजेलो चे **द लास्ट जजमेंट,** राफेलचे **मॅडोनाचे पोर्ट्रेट.**

4. **कलेवर** - कला आणि सौंदर्याचा अधिक वास्तववादी सुसंवाद.
5. **वास्तूकले** वर:-
   - ग्रीक रोमन आणि अरेबियन शैलीचे मिश्रण .
   - गोल परीघ (आर्क्स).
   - उल्लेखनीय वास्तुविशारद मायकेलएंजेलो आणि राफेल.
6. **संगीतावर** - सार्वजनिक मनोरंजनासाठी वाद्य संगीताचा विकास.
7. **विज्ञानावर**- फ्रान्सिस बेकन, कोपर्निकस (पृथ्वी सूर्याभोवती फिरते- विश्वाच्या आधी माणूस बुटका/ठेंगणा होता हे सिद्ध झाले), केप्लरचा ग्रहांच्या गतीचे नियम, गॅलिलिओ (लोलकाचा नियम), न्यूटनचा गुरुत्वाकर्षणाचा नियम (प्रिन्सिपिया मॅथेमॅटिका), विल्यम हार्वे (रक्त अभिसरण).
8. **विचारसरणीवर** - *मॉन्टेस्क्यु* {दी स्पिरीट ऑफ लॉ(कायद्यांचा आत्मा), सेप्रेशन ऑफ पॉवर(सत्तेचे विकेंद्रीकरण), नो सेंट्रलयझेशन (केंद्रीकरण नाही)}, *व्होल्टेअर* { चर्चमधील भ्रष्टाचाराचा निषेध केला,, सेन्सॉरशिप अँड स्लेवरी इन ट्रिटीस ऑफ टॉलरान्स(सहिष्णुतेवरील ग्रंथात सेन्सॉरशिप आणि गुलामगिरी)}, *इमॅन्युएल कांट* {युनिव्हर्सल मोराल लॉ अँड फ्रीडम(सार्वत्रिक नैतिक कायदा आणि स्वातंत्र्य,), बर्थ ऑफ लिबर्र्यालीसम(उदारमतवादाचा जन्म)} *रूसो* (भौतिक सुखासाठी आधुनिक सभ्यतेवर टीका केली, एम्फेसाइझ ऑन नेचर(निसर्गावर भर) , सोशियल कॉन्ट्रॅक्ट(सामाजिक करार) , इकव्यालीटी(समानता), लिबर्टी(स्वतंत्र) आणि फ्रेटर्निटी(बंधुता)}, *जॉन लॉक* {प्रिन्सिपल ऑफ न्याचरल जस्टीस(नैसर्गीक न्यायाचे तत्व)}, *अ‍ॅडम स्मिथ* {कॅपिट्यालीसम(भांडवलवाद), वेल्थ ऑफ नेशन (राष्ट्राची संपत्ती, फादर ऑफ मॉडर्न इकॉनॉमिक्स(आधुनिक अर्थशास्त्राचे जनक)}
9. थॉमस पेन, रॉबर्ट ओवेन (सहकार चळवळीचे जनक आणि 1830 मध्ये समाजवाद शब्द वापरणारे पहिले), सेंट सायमन, बेब्यूफ, कार्ल मार्क्सचा दास कॅपिटल आणि फ्रेडरिक एंगल्स यांचा कम्युनिस्ट मेण्युफेस्टो(कम्युनिस्ट जाहीरनामा) यांच्या माध्यमातून समाजवादी विचारांचा उदय.
10. **राष्ट्र-राज्यच्या उदयाची कारणे:-**
    - राष्ट्रभाषेद्वारे जन - जागृती.
    - मॅकियावेलीच्या द प्रिन्स द्वारे देशभक्ती.
    - धर्मयुद्ध, मध्यमवर्ग, सरंजामशाहीचे पतन, व्यापारातील क्रांती, चर्चला विरोध, लष्करी आणि भौगोलिक शोध.
    - उत्पादनातील तंत्रे वाढवणे आणि उत्पादन वाढवणे, उद्योगांना चालना देणे, व्यापारी स्पर्धा, सर्वश्रेष्ठत्वसाठी चढाओढ, आंतरराष्ट्रीय युती.
    - एक संस्कृती एक भाषा एक राष्ट्र.

- समान संस्कृतीमुळे राष्ट्रवादावर काम करणे सोपे आहे.
- शिक्षण म्हणजे लोकांची जमवाजमव करून अधिकार समजून घेणे, ना की शक्ती एकत्र करून.
- न्यायव्यवस्था, राजकीय पक्ष, मानवी हक्काच्या चळवळी.

PRAYAAS

२. अमेरिकन राज्यक्रांती

1. भौगोलिक परिस्थिती उत्तरेकडील वसाहती डोंगराळ बर्फाच्छादित आणि शेती लागवडीसाठी अयोग्य होत्या, मध्य वसाहती औद्योगिक आणि अत्यंत विकसित होत्या तर दक्षिणेकडील वसाहतींमध्ये उष्ण हवामान, लागवडीसाठी योग्य आणि तेथे गुलामगिरी प्रचलित होती.
2. **कारणे:-**

अमेरिकन क्रांतीची कारणे

- क्लिष्ट व्यापारी प्रणाली आणि अनेक निर्बंध.
- विचार आणि तत्त्वे, म्हणजे, प्रतिनिधित्वाशिवाय कर आकारणी नाही - सम्राटाशी थेट घटनात्मक संबंधाची मागणी केली.
- वसाहतींमध्ये इंग्लंडबद्दल आपुलकी नाही, कारण बहुतेक गुन्हेगारांना निर्वासित केले गेले होते किंवा युद्धातून मुक्त होण्यासाठी किंवा गुलामगिरी टाळण्यासाठी किंवा नफा मिळविण्यासाठी स्थलांतरित झाले होते.
- जेम्स ओटिस, पॅट्रिक हेन्री आणि सॅम्युअल ॲडम्स यांच्याद्वारे वैचारिक जागरूकता.
- सदोष प्रशासकीय यंत्रणा आणि प्रशासकीय रचना.
- सप्त वार्षिक युद्धाचा परिणाम - वसाहतींना त्यांचे सामर्थ्य कळले.
- नौकानयन कायदे, व्यापारी नियम, औद्योगिक नियम, नवीन कायदे (साखर कायदा, मुद्रांक कायदा, चलन कायदा आणि चौथाई (क्वार्टरींग) कायदा) सारखे प्रतिकूल कायदे.
- अमेरिकन वस्तूंच्या मोठ्या मागणीमुळे अमेरिका श्रीमंत झाली.
- लॉर्ड नॉर्थचे चहाचे धोरण आणि बोस्टन टी पार्टी.

3. 4 जुलै 1776 रोजी फिलाडेल्फिया येथे काँग्रेसच्या आंतर खंडीय परिषदेने (इंटर कॉन्टिनेंटल कॉन्फरन्सने) स्वातंत्र्य घोषित केले. फ्रान्स आणि स्पेन सामील झाले, हॉलंडनेही युद्ध घोषित केले तर रशिया, डेन्मार्क, स्वीडन तटस्थ राहिले. 1783 मध्ये पॅरिस कराराने युद्ध संपले ज्यामुळे 13 वसाहतींना स्वातंत्र्य दिले.
4. **ब्रिटिशांच्या पराभावाची कारणे**:-
   - अमेरिकन जनतेला कमी लेखले.
   - अतिआत्मविश्वास.
   - अमेरिकन लोकांबद्दल वैचारिक सहानुभूती.
   - ब्रिटिश व्यापारी युद्धाच्या बाजूने नव्हते.
   - लष्कराला रसद पाठवणे कठीण.
   - स्थानिक सहकार्य नाही.
   - युद्धाचे प्रदेश 1000 किमी पेक्षा जास्त विखुरलेला होता.
   - भौगोलिक परिस्थितीशी परिचित नाही.
   - जॉर्ज तिसरा याची लोकप्रियता.
   - जॉर्ज वॉशिंग्टनचे कार्यक्षम नेतृत्व.
   - फ्रान्स स्पेन नेदरलँड्सचा सहभाग.
   - गनिमी कावा.
5. **महत्व/वैशिष्ट्ये**:-
   - गुलामगिरी नाहीशी झाली नाही.
   - राजकारणात लोकांची आवड वाढली, सार्वजनिक चर्चा आणि वृत्तपत्रे आणि पत्रिका सहजपणे उपलब्ध झाल्या.
   - सामाजिक आणि आर्थिक क्रियाकलापांमध्ये बदल झाला.
   - व्यक्तिवाद आणि समानतेचे तत्वज्ञान.
   - शिक्षणाचे महत्त्व ओळखले.
   - महिलांची स्थिती सुधारण्यासाठी पुढाकार.
   - संपूर्ण जगाला प्रभावित केले.
   - क्रांती तिच्या स्वरूपात नाही तर परिणामात दिसली.
   - केवळ एक नवीन राष्ट्रच नाही तर मानवजातीसाठी एक नवीन युग देखील उदयास आले.
   - लोकशाहीचा प्रचार.
   - पारंपारिक मालमत्तेचा अधिकार रद्द करणे.

- भांडवलशाही अर्थव्यवस्था.
- नौकानयनाला चालना दिली.
- जमीनदार कॅनडामध्ये स्थायिक झाले आणि त्यांच्या जमीन मालमत्तेचे विखंडन झाले ज्यामुळे शेतीला चालना मिळाली.
- व्यापारी निर्बंधांपासून मुक्त उद्योग.
- निरपेक्ष राजेशाही, खानदानी वर्चस्व आणि राजाच्या देवदत्त अधिकारांना धक्का.
- मतदानाचा अधिकार.
- धर्मनिरपेक्ष लिखित संविधान.
- फ्रेंच क्रांतीचा मार्ग मोकळा झाला.
- पोर्तुगाल आणि स्पेन विरुद्ध दक्षिण अमेरिका प्रेरित.
- आयर्लंड मध्ये क्रांती.
- ब्रिटीशांनी फ्रेंचांना चिरडून भारतामध्ये लक्ष केंद्रित केल्याने भारतासाठी प्रतिकूल नाही परंतु भारतातील राष्ट्रवादी चळवळीला प्रेरणा दिली.

३. फ्रेंच राज्यक्रांती

1. 1830, 1848 आणि 1870 मध्ये अनेक वेळा लढाया झाल्या.
2. 1789 ते 1815 - 4 टप्पे - क्रांती, युद्ध, जुलूम आणि साम्राज्य.
3. **कारणे**:-
   - राजकीय व्यवस्था:-
     - लुईस पंधरावा ची निरंकुश राजेशाही.
     - कोणतीही प्रतिनिधी परिषद किंवा संसद नाही.
     - असहिष्णुता.
     - दिवाळखोरी.
     - स्वार्थ.
     - सामाजिक असमानता.
     - प्रशासनात एकसूत्रता नाही.
     - न्यायालये नाहीत.
     - नोकरीची विक्री.
     - लॅटिन भाषा.
     - व्हर्साय मधून सर्व केंद्रीकरण होत होते, स्थानिक स्वराज्य संस्था नाही.
   - सामजिक व्यवस्था:-
     - सरंजामशाही, असमानता आणि विशेषाधिकारावर आधारित जटिल आणि वैविध्यपूर्ण समाज.
     - तीन वर्ग पाद्री (चर्च मधील धर्मगुरू), कुलीन(कूळ) आणि सामान्य वर्ग.
     - पाद्री आणि कुलीन एकूण लोकसंख्येच्या 6% होते परंतु 80% मालमत्ता पाद्री आणि कुलीन लोकांची होती जीच्यावर कर नव्हता.
     - कर भरण्यासाठी शेतकरी 80% उत्पन्नासाठी जबाबदार ठरले.
   - आर्थिक व्यवस्था:-
     - सत्ताधारी वर्गाची उधळपट्टी.
     - सदोष कर प्रणाली.
     - सरकारची चुकीची आर्थिक धोरणे.
     - युध्दांवर अवाढव्य खर्च.
     - सवलतीच्या आणि विलासी जीवनावर कोणतेही बंधन नाही.
     - सदोष व्यावसायिक धोरण.
   - वैचारिक प्रबोधन:-

- o मॉंटेस्क्यु, व्होल्टेअर आणि रुसो यांचा समाजातील उदारमतवादी विचार
- o लेसेझ फिअर(मुक्त अर्थव्यवस्था)
- o विडंबन, विनोद आणि टीका यांच्या माध्यमातून विचार प्रवृत्त करणारे लेखन.
- o वैज्ञानिक स्पष्टीकरण.
- o मानव केंद्रित विचार.
- o बौद्धिक चेतना जागृत

- तात्कालिक कारणे:-
  - o अमेरिकन क्रांतीतून आलेले सैनिक होते.
  - o कोलोनचा (अर्थमंत्री) स्थिती सुधारण्यासाठी सर्व जनतेवर कर लावण्याचा प्रस्ताव होता आणि तो फेटाळला गेला.
  - o संसदेने सुधारित ठराव मंजूर करण्यास नकार दिला आणि प्रकरण इस्टेट जनरलकडे पाठवले गेले. येथे प्रत्येकाचे एक मत होते राजाने तिसऱ्या विभागाची रचना दुप्पट केली परंतु मतदानाचा अधिकार वाढवला नाही.

4. तिसरा कक्ष राष्ट्रीय परिषद बनला आणि मीराबेऊच्या प्रमुख भूमिकेसह टेनिस कोर्टची शपथ घेतली. राजाने दडपण्याचा प्रयत्न केला आणि अशा प्रकारे 14 जुलै 1789 रोजी बॅस्टिलवर हल्ला झाला.
5. पॅरिस कम्यूनची स्थापना करण्यात आली, ध्वज स्वीकारण्यात आला, राष्ट्रीय रक्षकांची/ सैन्याची नियुक्ती करण्यात आली आणि सर्व शहरांमध्ये ही समान प्रणाली लागू करण्यात आली. व्हर्सायहून पॅरिसला राजधानी ची जागा हलवली. संविधान सभा स्थापन झाली.
6. 1791 मध्ये पहिल्या संविधानात अनेक त्रुटी होत्या. त्यातून आकांक्षा वाढल्या पण ती पूर्ण होऊ शकली नाही.
7. दुसरा टप्पा - जेकोबीन्स विरुद्ध गिरोन्डिस्ट, रोबेस्पियरचा उदय
8. तिसरा टप्पा - हिंसक मध्यमवर्गाच्या नेतृत्वाखालील जुलूम, दहशतीचे राज्य, थर्मिडोरियन प्रतिक्रिया रॉबेस्पियर गिलोटिन.
9. चौथा टप्पा - इटालियन मोहिमेद्वारे, इजिप्शियन मोहिमेद्वारे मजबूत करण्यासाठी नेपोलियनने याचे भांडवल केले. सरकारच्या खराब कामगिरीमुळे जनतेचा विश्वास उडाला.
10. अभिजात लोकांनी सुरू केले आणि लष्करी हुकूमशहाने संपवले. परिस्थिती आणि नेत्यातील बदलाप्रमाणे सतत बदल होत गेले.

फ्रेंच क्रांतीचे परिणाम

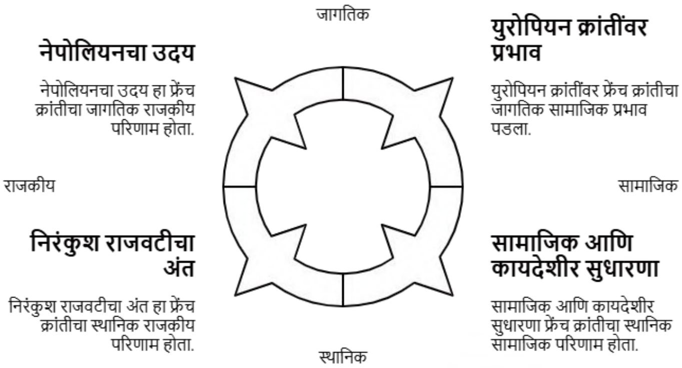

11. **महत्व**:-

- नवसंजीवनी मिळालेली राजकीय-सामाजिक, धार्मिक, आर्थिक व्यवस्था.
- स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता.
- नेपोलियनचा उदय.
- ग्रीक स्वातंत्र्य.
- इटलीचे एकीकरण तसेच जर्मनीचे एकीकरण.
- पवित्र रोमन साम्राज्याचे निर्मूलन.
- चर्च आपले पूर्वीचे वैभव पुन्हा जिवंत करू शकले नाही.
- आयरिश राष्ट्रवाद.
- शेतकऱ्यांची स्थिती सुधारली.
- कायद्याचे कार्यक्षेत्र सुधारले.
- कर आकारणी अधिक तर्कसंगत केली.
- जगाचे डोळे उघडले.
- राजकारण आणि समाजात नवीन विचारधारा.
- जीवनाकडे बघण्याचा नवीन दृष्टीकोन सादर केला.
- हुकूमशाही आणि निरंकुश बोर्बन राजवंशाचा अंत.
- सरंजामशाही विशेषाधिकार वर्गाचा अंत.
- मानवी हक्कांची घोषणा.
- राजांच्या हत्येमुळे अनेक युरोपीय राष्ट्रे त्याच्या विरोधात गेली. इतर देशांमध्ये बंदी असलेल्या मुक्त पत्रकारितेचा प्रभाव टाळण्यासाठी.
- राजकीय हक्कांची मागणी.
- धर्माला राजकारणापासून वेगळे केले.

४. नेपोलियन युग(1799-1815)

1. तो ज्या युगात जगला त्या युगावर त्याचा खूप प्रभाव पडला. म्हणून तो नेपोलियन युग म्हणून ओळखला जातो.
2. **उदयाची कारणे:-**
   - पर्याय नव्हता.
   - लोकांना स्थिरता हवी होती.
   - आर्थिक दुर्दशा.
   - क्रांतीदरम्यान कार्यक्षम लोक मारले गेले.
   - इटली आणि ऑस्ट्रियाशी युद्धे.
   - नेपोलियन एक अजिंक्य योद्धा म्हणून उभा राहिला.
   - आज्ञा/हुकूम आणि शिस्तीचे प्रतीक म्हणून लोकप्रियता.
3. नेपोलियनच्या सुधारणा (त्याच्या विजयांपेक्षा अधिक लक्षणीय आणि युरोपबाहेर देखील अनुसरल्या गेल्या)
   - प्रशासकीय सुधारणा स्वातंत्र्यापेक्षा समानता ?
   - आर्थिक सुधारणा:-
     - करांची वसुली.
     - फ्रान्सने मध्यवर्ती बँक उघडली.
     - अर्थव्यवस्थेवर सरकारी नियंत्रण.
     - चलन जारी करण्याची प्रणाली.
     - कर्ज देण्याची प्रणाली.
     - शेतकऱ्यांचा मालकी हक्क.
     - व्यवसायाची जाहिरात.
     - व्यापाराला प्रोत्साहन दिले.
     - इंग्लंडमधून आयात प्रतिबंधित.
   - शैक्षणिक सुधारणा:-
     - चर्चमधून शिक्षण मोफत करण्यात आले.
     - सरकारी नियंत्रणाखाली ठेवले .
     - चार श्रेणी प्राथमिक, माध्यमिक, तांत्रिक आणि विद्यापीठ
     - व्यावसायिक आणि लष्करी शाळा.
     - शिक्षकांची नियुक्ती.

- शिष्यवृत्ती कार्यक्रम.
- संशोधन संस्था.

- पोपशी सहमत:-
  - राज्य धर्म म्हणून कॅथोलिक पंथाचा स्विकार.
  - चर्च भागीदार बनले.
  - प्रबळ सार्वजनिक समर्थन.
  - अटक केलेल्या बिशपना सोडण्यात आले.
  - चर्चची मालमत्ता परत केली.

- कायद्याची संहिता:-
  - नागरी कायद्यांचे संकलन - दिवाणी संहिता, दिवाणी प्रक्रिया संहिता, दंड संहिता, फौजदारी प्रक्रिया संहिता आणि व्यावसायिक संहिता
  - कायद्यासमोर समानता
  - खाजगी मालमत्तेचे तत्व

4. **पतनाची कारणे:-**

- स्वैराचार.
- मुद्रण परिवेक्षकाच्या (प्रेस सेन्सॉरशिपच्या) स्वातंत्र्यावर गदा आणली.
- मित्रांपेक्षा जास्त शत्रू निर्माण केले.
- लढाई लढून थकलेले सैन्य बहुतेक गुणवंत कमांडर मारले गेले होते, वॉटरलू येथे अल्पवयीन सैनिकांची भरती करण्यास भाग पाडले गेले होते सरासरी वय 16 होते.
- जिंकलेल्या राज्यांमध्ये राष्ट्रवादाची भावना वाढली. द्वीपकल्पिय युद्ध स्पेन पोर्तुगीज रशियन मोहीम.
- महाद्वीपीय प्रणालीचे अपयश, कमकुवत नौदल.

५. अमेरिकन नागरी युद्ध

1. अमेरिकन राज्यघटनेने सर्व पुरुष समान आहेत असे प्रतिपादन केले परंतु ते केवळ गोऱ्या पुरूषांना लागू होते, काळ्या नव्हे.

2. **कारणे:-**

अमेरिकन गृहयुद्धाची कारणे

- 1787 पासूनचे मतभेद, टेक्सासच्या विलीनीकरणाचा प्रश्न
- उत्तर आणि दक्षिण राज्यांमधील आर्थिक असमानता
- उत्तरेकडून गुलामगिरीचा नैतिक प्रश्न, दक्षिणेकडून आर्थिक प्रश्न
- निर्वासित गुलाम कायदा आणि मेसन-डिक्सन लाइन
- अब्राहम लिंकनची निवडणूक
- राजकीय प्रचारामुळे निर्माण झालेले भीतीचे वातावरण.

3. **परिणाम**:-

- 13वी घटनादुरुस्ती - गुलामगिरीचे उच्चाटन

- अब्राहम लिंकन हत्या
- मजबूत राजकीय व्यवस्थेची स्थापना - अलिप्ततावादी धोरण नाही.
- मुक्त झालेल्या गुलामांना नागरिकत्वाचे पूर्ण अधिकार
- राजकीय अमेरिका "युनायटेड स्टेट्स ऑफ अमेरिका" बनते
- बँका आणि विमा कंपन्या कोसळल्या.
- सार्वजनिक कर्ज $285 दशलक्ष वाढले.
- परस्पर द्वेष.
- नवीन सभ्यतेचा जन्म.
- औद्योगिकीकरणामुळे दक्षिणेची कृषी अर्थव्यवस्था नष्ट झाली.
- मनुष्यद्वारे केली जाणारी शेती संपल्याने शेतीमध्ये क्रांती होऊन अमेरिका भांडवलशाहीकडे वळली.
- सामाजिक मूल्यांमध्ये बदल.
- समाजाची नैतिकता खालावली कारण त्वरीत श्रीमंत होण्याची इच्छा होती आणि यामुळे वाजवी किंवा चुकीच्या मार्गाने पैसे कमवण्याच्या प्रवृत्तीला प्रोत्साहन मिळाले.
- स्त्रिया घराबाहेर पडून कारखान्यात आणि कार्यालयात काम करू लागल्या त्यामुळे स्त्री शिक्षणाला चालना मिळाली
- आधुनिक रणनीतीसह पहिले युद्ध - चिलखती जहाजे, वाहतुकीची साधने, तोफखाना, दारूगोळा, मशीन गन, वर्तमानपत्र, युद्ध अहवाल, वैद्यकीय सेवा, जमीन आणि पाण्याखालील खाणी इ.

६. औद्योगिक क्रांती

1. औद्योगिक क्रांती म्हणजे औद्योगिक प्रक्रियेतील बदल ज्या अंतर्गत अंगमेहनतीची जागा वीजेवर चालवणाऱ्या यंत्रांनी घेतली.
2. औद्योगिक क्रांतीइतका इतर कोणत्याही घटनेने मानवी समाजावर प्रभाव टाकला नाही.
3. **औद्योगिक क्रांतीची कारणे**

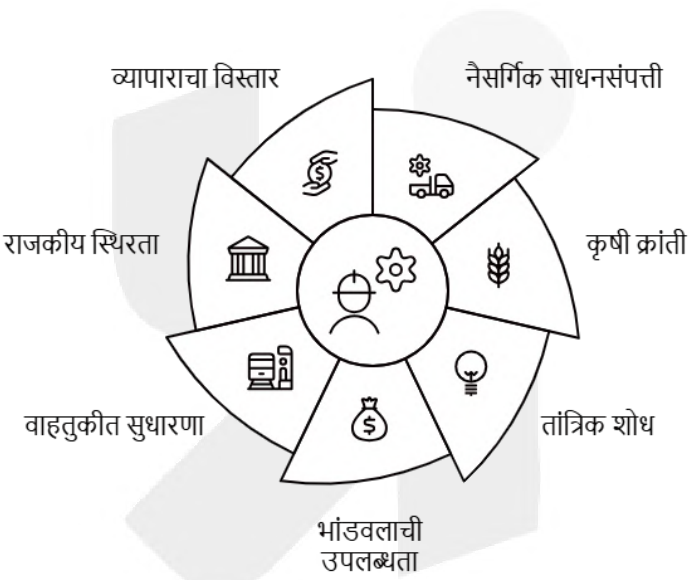

4. **वैशिष्ट्ये**:-
   - यांत्रिक युग.
   - मोठे उत्पादन, देशांतर्गत उत्पादन कारखाना प्रणालीद्वारे बदलले.
   - वाफ, वीज, नैसर्गिक वायू आणि तेलाचा वापर.
   - वैज्ञानिक शोध
   - व्यापार-उद्योग वाढले.
   - दळणवळणाचा विकास.
   - अर्थव्यवस्थेचे पुनरुज्जीवन
   - भांडवलाचा वापर वाढला.
   - इंग्लंडमध्ये उदयाला आले आणि जगभर पसरले.
   - नवीन कल्पना, मूल्ये, जीवनशैली आणि दृष्टीकोन.

- अचानक नाही परंतु अखंड प्रक्रिया, पहिली 1750 ते 1850 आणि दुसरी 1850 ते आजतागायत.
- मानवी श्रमात वाढ आणि लोकसंख्या वाढ
- कृषी क्रांती:-
    - शेतीचे यांत्रिकीकरण झाले.
    - शेतीक्षेत्राचे एकत्रीकरण.
    - सघन पशुसंवर्धन.
    - दरडोई उत्पादकता वाढली.
    - शेतकऱ्यांचे शेतमजुरांमध्ये रूपांतर.
    - सततच्या समृद्ध हंगामामुळे भरपूर कच्च्या मालाची उपलब्धी.
    - ग्रामीण जनतेचे उत्पन्न वाढले म्हणून त्यांनी कारखान्यांमध्ये उत्पादित केलेल्या वस्तू खरेदी करण्यास सुरुवात केली.

- व्यावसायिक क्रांती:-
    - परकिय देशांशी नवीन दुवे विकसित करने.
    - कच्च्या मालाची आयात वाढली.
    - विमा आणि बँकिंग क्षेत्राचा उदय.
    - लिव्हरपूल, मँचेस्टर, बर्मिंगहॅम, ग्लासगो इत्यादी नवीन शहरांचा उदय.
- रस्ते, कालवे, बंदर, पूल आणि रेल्वेमध्ये वाहतूक/ दळणवळण क्रांती.

5. **इंग्लंडमध्येच का?**
    - उच्च राहणीमान.
    - अधिक क्रय शक्ती.
    - उच्च मागणी.
    - कोळसा आणि लोखंडाच्या खाणी आणि विपुल नैसर्गिक संसाधने यांचे सान्निध्य.
    - वसाहतवादी साम्राज्य - समुद्र व्यापारावरील मक्तेदारी म्हणून कच्च्या मालाची सुलभ उपलब्धता.
    - भारतातील भांडवल आणि लूट.
    - ब्रिटिश आणि फ्रेंच व्यापाराचे स्वरूप मूलभूतपणे भिन्न होते.
    - नेपोलियनची भूमिका आणि खंडीय प्रणाली.
    - अंमलबजावणीत्मक सरकारी धोरणामुळे व्यापार आणि वाणिज्य प्रसारासाठी अनुकूल वातावरण.

- लोकसंख्याशास्त्रीय आणि कृषी क्रांती मुळे कामगारांची उपलब्धता.
- अंतर्गत शांतता.
- भौगोलिक स्थान.
- बाह्य आक्रमणांपासून मुक्त.
- ब्रिटनने अनावश्यक युद्धांमध्ये ऊर्जा वाया घालवली नाही.
- शास्त्रज्ञांना राजकीय किंवा धार्मिक प्रतिबंध नाही.

6. प्रमुख नवकल्पणा - जेथ्रो टुल मशीन ज्याला बिया पेरण्यासाठीचे यंत्र म्हणतात, मळणी यंत्रे, जेम्स हरग्रीव्हस स्पिनिंग जेनी, सॅम्युअल क्रॉम्प्टन मुळे, जेम्स वॅट स्टीम इंजिन, रोड बनवण्याची मॅक ॲडम प्रक्रिया, जॉर्ज स्टीफन्सन रेल्वे इंजिन, चार्ल्स गुड इयर व्हल्कनाइजेशन रबर.
7. **परिणाम:-**

- आर्थिक परिणाम:-
  - मोठ्या प्रमाणात उत्पादन.
  - इंग्लंडमध्ये सर्वात जास्त कारखाने, सर्वात श्रीमंत बँकर आणि मोठी भट्टी म्हणून उदयास आले.
  - कुटीर उद्योगांची व्यवस्था कारखाना प्रणालीने घेतली.
  - खेड्यांमधून शहरांकडे स्थलांतर.
  - नवीन शहरे.
  - वसाहती अधिग्रहित करण्यासाठी सरकारांना प्रेरित केले.
  - प्रचंड भांडवल उभारण्यासाठी स्टॉक कंपन्या आणि औद्योगिक महामंडळाना जन्म दिला.
- सामाजिक परिणाम:-
  - सामाजिक जाणीव.
  - मानवी आदर आणि मूलभूत हक्कांची मागणी केली.
  - कामगार आणि कारखानदार यांच्यातील संघर्ष.
  - काम करण्यासाठी आरोग्य, स्वच्छता, अमानवी आणि धोकादायक परिस्थितीशी संबंधित समस्या.
  - झोपडपट्ट्यांची वाढ
  - महिला आणि बाल कामगार लोकसंख्या वाढली.
  - पर्यावरण प्रदूषण.
  - झोपडपट्ट्यांनी विविध आजारांना जन्म दिला.
  - भांडवलशाही आणि साम्यवादाला जन्म दिला.
- राजकीय परिणाम:-
  - किमान वेतन सुनिश्चित करण्यासाठी कारखाना कायदे निष्क्रिय करण्यात आले.

    - कामाच्या तासांचे निर्धारण.
    - चार्टिस्ट चळवळ.
    - त्यांच्या मागण्या मांडण्यासाठी संसदेत प्रतिनिधी पाठवणे.
- वैचारिक परिणाम:-
    - उदारमतवाद, संविधानवाद, समानता, धार्मिक सहिष्णुता, राष्ट्रवाद, भांडवलशाही, समाजवाद.
    - ॲडम स्मिथ, रॉबर्ट ओवेन, कार्ल मार्क्स यांचे कार्य.

8. अमेरिका, जर्मनी, रशिया आणि जपानमध्ये औद्योगिक क्रांती ला उशीर का?
    - भांडवलाची कमतरता.
    - कुशल कामगारांची कमतरता आणि वाहतुकीच्या विकसित साधनांची कमतरता.
    - यंत्रा बद्दल अज्ञान.

७. साम्राज्यवाद आणि वसाहतवाद

1. लोकांच्या आर्थिक आणि राजकीय जीवनावर आपली भूमिका आणि वर्चस्व प्रस्थापित करण्याच्या प्रथेला **साम्राज्यवाद** म्हणतात. हे सशस्त्र विजयाद्वारे किंवा वसाहती स्थापन करून केले जाऊ शकते. साम्राज्यवादी देश आणि तेथील प्रजा यांच्यातील संबंध शोषणावर आधारित असतात.
2. परंतु काही देशांनी त्यांच्यावर राजकीय वर्चस्व प्रस्थापित न करताही त्यांचे शोषण केले होते ते म्हणजे **नव-वसाहतवाद** म्हणून ओळखले जातात ज्यात आर्थिक शोषणाचा समावेश असतो.
3. साम्राज्यवादी शासनाचे मुख्य वैशिष्ट्य म्हणजे, परकीय राज्यकर्ते अल्पसंख्याक आहेत आणि बहुसंख्य असलेल्या मूळ रहिवाशांवर वंश आणि संस्कृतीचे श्रेष्ठत्व लादण्याचा प्रयत्न करतात. जे की मागासलेले आहेत किंवा कनिष्ठतेच्या संकोचाने ग्रस्त आहेत आणि त्यांची अर्थव्यवस्था बिगर औद्योगिक आहे.
4. **कारणे:-**
   - **आर्थिक कारणे**:-
     - अतिरिक्त उत्पादन
     - अतिरिक्त भांडवल
     - कच्च्या मालाची गरज
     - वाहतूक आणि दळणवळणाच्या साधनांचा विकास
     - लोकसंख्येचा दबाव
   - राजकीय कारणे - लेखक, विचारवंत, राजकारणी आणि राष्ट्रवादाचा प्रभाव
   - व्यापारी वर्गाची वाढ
   - ख्रिश्चन मिशनऱ्यांचे योगदान - ख्रिश्चन धर्माचा प्रचार करण्यासाठी.
   - मागासलेल्या प्रदेशात त्यांची सभ्यता पसरवण्याच्या पवित्र कार्याच्या नावाखाली साम्राज्यवादाच्या विस्तारामुळे अप्रत्यक्षपणे साम्राज्यवादाला चालना मिळाली.
   - डॉ. डेव्हिड लिव्हिंगस्टोन (झांबेझी नदी) हेन्री मॉर्टन स्टॅनले (कॉंगो नदी) सारखे भौगोलिक अन्वेषक.
   - **वसाहतीमधील अनुकूल परिस्थिती**
     - औद्योगिक क्रांती नाही.
     - कुशल कारागीर
     - अर्थव्यवस्थेला मापदंड नाही
     - उत्पादन तंत्र जुने होते
     - अकार्यक्षम लष्कर
     - शक्तीहीन सरकारे
     - सरंजामशाही प्रशासन प्रणाली

- o राष्ट्रराज्याची भावना निर्माण झाली नव्हती
- o स्थानिक समाजाचे विभाजन
- o प्रतिकाराची अक्षमता

- मनरो(Monroe) च्या सिद्धांतामुळे अमेरिका आणि युरोपियन लोकांचे दरवाजे बंद झाले
- बर्लिन परिषदेत आफ्रिकेची विभागणी
- वसाहतवादी काळात स्पेन आणि पोर्तुगालने स्थानिकांना स्वराज्याची कला शिकण्याची संधी दिली नाही तर कॅनडा आणि अमेरिका हळूहळू त्यांच्यावर राज्य करणाऱ्यांकडून शिकले.
- लॅटिन अमेरिकेचा इतिहास लष्करी बंडखोर हुकूमशाही च्या युद्धांनी भरलेला आहे.
- मध्यमवर्ग नाही.
- लष्करी अधिकारी आणि सरकारी अधिकारी स्पष्टपणे जेथे सर्वात प्रभावशाली आहेत
- गरिबी, निरक्षरता, रोग, आर्थिक गुलामगिरी
- परकीयांकडून शस्त्रे खरेदी करण्यावर मर्यादा.

८. रशियन क्रांती/बोल्शेविक क्रांती (१९१७-२१)

1. सर्वहारा आणि शेतकऱ्यांची हुकूमशाही प्रस्थापित केली आणि समाजवादाच्या विचारसरणीला ठोस आकार दिला.
2. त्यात तीन क्रांतींचा समावेश होता, 1905 ची क्रांती ज्याने पाया घातला, मार्च 1917 ची क्रांतीद्वारे ज्याने **झारला** उखडून लावले आणि नोव्हेंबर 1917 ची क्रांती ज्याने आर्थिक स्वातंत्र्यावर भर दिला.
3. रशिया महासत्ता म्हणून उदयास आला
4. **कारणे:-**
   - क्रांतीच्या पूर्वीची राजकीय परिस्थिती
     - जपानबरोबर रशियाच्या पराभवाने वांशिक वर्चस्व आणि अजिंक्यतेचे मिथक मोडीत काढले.
     - आर्थिक अडचणी
     - पहिल्या महायुद्धात जर्मनीच्या हातून पराभव
     - झार निकोलस दुसरा चे व्यक्तिमत्व
   - झारची तानाशाही
   - 905 ची क्रांती आणि ड्यूमाचा प्रभाव चिरडण्याचा प्रयत्न.
   - व्यवसायांची वाईट परिस्थिती
   - कामगारांमध्ये असंतोष
   - सामाजिक आणि आर्थिक असमानता.
   - उझबेक, आर्मेनियन, पोल्स, ज्यू, फिन्स यांसारख्या अल्पसंख्यांकांबद्दल सहानुभूती नसल्याबद्दल झारचे रशियनीकरणाचे धोरण
   - टॉल्स्टॉय, कार्ल मार्क्स आणि मॅक्झिम गॉर्की यांच्यामुळे बौद्धिक आणि राजकीय प्रबोधन झाले
   - लेनिन, स्टॅलिन, ट्रॉटस्की यांसारख्या क्रांतिकारकांचे दमदार नेतृत्व.
5. **महत्व:-**
   - युद्धाच्या सुरुवातीस लेनिनचा कार्यक्रम
   - शांतता करार
   - कोणत्याही मोबदल्याशिवाय खाजगी जमिनीचे राष्ट्रीयीकरण केले जाईल
   - कामगारांच्या मालकीचे कारखाने
   - बँका केंद्रीकृत कराव्यात
   - उत्पादन राज्याद्वारे / सरकार द्वारे नियंत्रित केले जावे.

- रशियाने युद्ध आणि ब्रेस्ट-लिटोव्स्कच्या करारातून माघार घेतली (अपमानास्पद करारामुळे 73% लोखंड, 89% कोळसा, 27% शेतजमीन आणि 44% लोकसंख्या गमावली)
- पहिले महायुद्ध संपले कारण त्यामुळे सहयोगी सैन्यावर नैतिक दबाव आला.
- झारच्या निरंकुश आणि प्रतिगामी सरकारचा अंत
- सर्वहारा वर्गाचे सरकार
- समाजाचा नवीन समाजवादी नमुना
- भांडवलोत्तर प्रणाली म्हणून (साम्यवादी) सरकार
- रशियामधील नवीन समाज आणि जगातील देशांना वर्गहीन समाजाच्या दिशेने वाटचाल करण्यास प्रोत्साहित केले
- जग साम्यवादी आणि भांडवलशाही अशा दोन छावण्यांमध्ये विभागले गेले आहे
- वश झालेल्या देशांत नवीन प्रबोधन
- अनेक देशांना राष्ट्रीय चळवळ विशेषत: सन यत सेनच्या नेतृत्वाखाली चीनचे एकीकरण करण्यास प्रेरित केले.
- शेतकरी आणि कामगारांचा आत्मविश्वास वाढला
- नागरी स्वातंत्र्यांची दडपशाही, राजकीय स्वातंत्र्य कमी झाले, कम्युनिस्ट पक्ष हा एकमेव कायदेशीर स्थापन केलेला पक्ष घोषित करण्यात आला, भाषण, अभिव्यक्ती, संघटना आणि विश्वास हद्दपार करण्यात आला.
- शिक्षण
- महिलांच्या स्थितीत सुधारणा
- धर्म राज्यापासून पूर्णपणे विभक्त झाल्यामुळे धर्मनिरपेक्षतेला प्रोत्साहन दिले.
- रशियाचा औद्योगिक विकास
- शेतीचे एकत्रीकरण

९. इटलीमध्ये फासिवादाचा उदय:-

1. फॅसिझम हा अतिउजव्या हुकूमशाही अतिराष्ट्रवादीचा एक प्रकार आहे ज्याचे वैशिष्ट्य हुकूमशाही शक्ती आणि 20 व्या शतकाच्या सुरूवातीस निर्माण झालेल्या विरोधाला जबरदस्तीने वेगळे करणे.
2. **कारणे:-**
    - पॅरिस शांतता परिषदेमुळे निराशा
        - इटलीला अनेक प्रदेश मिळवायचे होते पण विल्सनने नकार दिला.
        - इटलीला ट्रेंटिनो, डॅलमॅटियन कोस्ट आणि फ्युम मिळण्याची आशा होती.
        - इटालियन उपलब्धी म्हणून लोकांना निराश वाटले जेथे दुर्लक्षित लोक प्रजासत्ताकाचा तिरस्कार करू लागले.
    - युद्धानंतरचा आर्थिक असंतोष
    - बेरोजगारी
    - चलनाचे ७०% अवमूल्यन
    - हेगेलियन तत्त्वांचा प्रसार असा होता की राज्य हे पृथ्वीवरील देवाचे सर्वोच्च प्रकटीकरण आहे आणि इटलीच्या लोकांसाठी काहीही नाही.
    - साम्यवादाचा प्रसार
    - सरकारची अकार्यक्षमता
    - मुसोलिनीसारखे नेते.
3. **तत्वे**:-
    - संधीसाधूपणा
    - विरोधी बौद्धिकवाद
    - डार्विनवाद
    - पारंपारिकता
    - हिंसक राष्ट्रवाद
    - व्यक्तिवाद, उदारमतवाद आणि लोकशाहीला विरोध केला
    - एक पक्ष एक नेता एक सरकार
    - शक्तिशाली लष्करी संघटना
    - बळकट परराष्ट्र धोरण
    - व्यापार आणि उद्योगांची सुरक्षा.
    - राज्याद्वारे मुद्रण पर्यवेक्षण.

- निरंकुश राज्य
- शांततेला विरोध म्हणजे शांतता हे तलावाचे साचलेले पाणी आहे प्रगती म्हणजे पुढे जाणे आहे.
- भांडवलशाहीला विरोध
- बुद्धिवादाला विरोध
- फॅसिस्ट युवा संघटना
- प्राथमिक आणि माध्यमिक शाळांमध्ये फॅसिस्ट तत्त्वांचे शिक्षण अनिवार्य केले.
- देशव्यापी सिंडिकलिझम.
- कॉर्पोरेट राष्ट्र.
- पोप सह वाटाघाटी.

PRAYAAS

१०. जर्मनीमध्ये नाझीवादाची स्थापना

1. ते फक्त 12 वर्षे टिकले - पहिली सहा वर्षे स्वतःची स्थिती मजबूत करण्यात गेली आणि शेवटची सहा वर्षे महायुद्धात.
2. फॅसिझमच्या तुलनेत साहित्यिक व्यापकतेची कमतरता.
3. **कारणे:-**
   - वाइमर संविधान आणि वाइमर प्रजासत्ताक च्या समस्या
   - व्हर्सायच्या तहाची कठोरता
   - आर्थिक आपत्ती
   - साम्यवादाची भीती
   - धर्मविरोधी स्वरूप
   - हिटलर आणि नाझी हे कार्यक्रमाचे आकर्षक व्यक्तिमत्व होते.
4. **तत्त्वे (मेरिन काम्फ):-**
   - तात्विक आधार - लोकशाही, उदारमतवाद आणि साम्यवाद यांच्यावर प्रतिक्रिया.
   - राष्ट्र राज्य सर्वोच्च आहे
   - डार्विनवाद
   - टोकाच्या वंशवादाचा पुरस्कार
   - शक्ती वरपासून खालपर्यंत आणि जबाबदारी खालून वरपर्यंत वाहायला हवी
   - मुले जन्माला घालणे आणि चांगले नागरिक घडवणे आणि देशाला शूर सैनिक देणे हे स्त्रियांचे एकमेव कर्तव्य असल्याने, स्त्रियांच्या कार्यक्षेत्राचे स्वरूप मर्यादित केले.
   - राजकीय आणि सार्वजनिक क्षेत्रात महिलांची भूमिका नाही.
   - हुकूमशाही
   - प्रचार/प्रसार
   - गुप्तचर यंत्रणा (गेस्टापो)
   - शक्तीचा वापर
   - नागरी स्वातंत्र्य आणि कामगारांचे एकत्रीकरण
   - सेमिटिझम विरोधी
   - परराष्ट्र धोरणाचे साधन: युद्ध

११. चिनी क्रांती

1. डॉ सन येत सेन यांनी 1911 मध्ये क्रांती घडवून आणण्याचा प्रयत्न केला आणि लोकशाही आणि समाजवादाच्या आधारावर चीनची पुनर्रचना करण्याचा प्रयत्न केला. त्याच्या मृत्यूनंतर पक्षांमध्ये विभागणी झाली.

2. **कारणे:-**
   - रशियन क्रांतीचा प्रभाव
   - चीनमधील पाश्चात्य शक्तींच्या आर्थिक विकासावर चिनी लोकांचा असंतोष
   - शिक्षणाचा विस्तार
   - माओचे नेतृत्व
   - कुओमिनतांग पक्ष आणि चांग काई शेक यांच्याबद्दल लोकांचा असंतोष.
   - कम्युनिस्ट पक्षाचा वाढता विकास
   - कम्युनिस्टांचा लाँग मार्च

3. **कम्युनिस्टांच्या यशाची कारणे:-**
   - राष्ट्रीय संरक्षणाची तीव्र ईच्छा
   - जपानच्या धमक्या
   - कम्युनिस्ट नियंत्रणाखालील भागात विकासाचा वेग
   - लोक साम्यवादाकडे झुकू लागले
   - साम्यवाद लोकांच्या जवळचा (शेतकऱ्यांचे कल्याण, शेतकऱ्यांचे हक्क)
   - कम्युनिस्टांना सोव्हिएत रशियाकडून सतत मदत मिळाली.

4. मार्च 1950 पर्यंत साम्यवादी सरकारने फॉर्मोसा वगळता चीनचे सर्व भाग आपल्या नियंत्रणाखाली आणले जे चांग काई शेकच्या अधीन राहिले. अमेरिकेने चीनच्या कम्युनिस्ट सरकारला मान्यता देण्यास आणि फॉर्मोसावर आधारित राष्ट्रवादी सरकारशी संबंध ठेवण्यास नकार दिला.

5. **जागतिक राजकारणावर साम्यवादी क्रांतीचा प्रभाव:-**
   - कोरिया, व्हिएतनाम आणि मंगोलियावर हॉकीची नजर
   - आशिया आणि आफ्रिकेतील देशांना नव्या उमेदीने चालना दिली आणि साम्यवादाकडे खेचले.
   - अल्पावधीतच चीन हा रशियाचा प्रतिस्पर्धी बनला
   - अमेरिकेने जपानमधील लोकशाही बळकट करण्याचे धोरण बदलले.

१२. पहिले महायुद्ध

1. मित्र राष्ट्रांच्या छावणीत इंग्लंड, फ्रान्स, रशिया, सर्बिया, जपान, इटली, अमेरिका आणि केंद्रीय शक्तींच्या इतर छावणीत जर्मनी, ऑस्ट्रिया, हंगेरी, तुर्की यांचा समावेश होता.
2. **कारणे::**
    - राष्ट्रवादाची भावना
        - फ्रेंच क्रांती
        - इटली आणि जर्मनीचे एकीकरण
        - नवीन राष्ट्रांची निर्मिती
        - हिंसक राष्ट्रवाद
    - युरोपमधील अस्थिर राजकीय परिस्थिती
        - ऑस्ट्रिया, रशिया आणि जर्मनीमध्ये राहणाऱ्या घटकांना पोलंड हे नवीन राज्य स्थापन करायचे होते.
        - इटली एकीकरणावर समाधानी नव्हते.
        - फ्रान्स जर्मनीचा बदला घेण्याच्या तयारीत होता, ज्याने 1870 मध्ये अल्सेस आणि लॉरेनपासून वंचित केले होते.
        - बाल्कन राज्यांमध्ये अशांतता होती
    - राजनैतिक करार
        - गुप्त युतीची प्रणाली
        - एकीकडे युद्ध नाही असे म्हणायचे आणि दुसरीकडे मात्र सर्व लढतील.
        - उदाहरणार्थ ब्रिटनचे जपानसोबतचे करार १९०२ फ्रान्स १९०४ रशिया १९०७
    - सैन्यवाद आणि शस्त्रास्त्रांची शर्यत- लष्करी ताकद हे राष्ट्रीय प्रतिष्ठेचे समानार्थी शब्द बनले.
    - साम्राज्यवाद आणि आर्थिक स्पर्धा
    - आंतरराष्ट्रीय अराजकता - विवाद सोडवू शकणाऱ्या आंतरराष्ट्रीय संस्थेची अनुपस्थिती
    - सम्राट कैसर विल्यम आणि बिस्मार्क यांचे चरित्र
    - सामाजिक असमतोल, संकुचित राष्ट्रवाद, मुत्सद्देगिरी आणि स्वार्थामुळे आलेली कटुता
    - प्रचार प्रसार करण्यासाठी प्रेस आणि संप्रेषणाच्या साधनांचा प्रभाव
    - तात्काळ कारण - ऑस्ट्रियाचा प्रिन्स फर्डिनांड सर्बियामध्ये मारला गेला.
3. युद्ध-पॅरिस शांतता परिषदेची जबाबदारी जर्मनी आणि तिच्या मित्र राष्ट्रांना प्रामुख्याने युद्धासाठी जबाबदार असल्याचे आढळले. युद्धाच्या उत्पत्तीला ऑस्ट्रिया जबाबदार होता. जर्मनीने तिला पेटवले. पण प्रत्यक्षात कोणत्याही देशाला जबाबदार धरणे अशक्य आहे

4. **परिणाम:-**

- आर्थिक परिणाम:-
  - o लोकांचे आणि मालमत्तेचे नुकसान
  - o मनुष्यबळाची हानी - सुमारे 8 दशलक्ष लोकांना आपले प्राण गमवावे लागले.
  - o युद्ध कर्ज, महागाई, मालमत्तेचा नाश, वाढत्या किमती आणि वेतनवाढ यामुळे आर्थिक दुर्दशा
  - o कृषी उत्पादन नाही.
  - o चलनाचे अवमूल्यन झाले
  - o आयात, व्यापार आणि व्यापाराला फटका बसला
  - o नवीन कर लादले गेले
  - o सर्वत्र संकट पण अमेरिकेचा परकीय व्यापार दुप्पट झाला.
  - o कामगार चळवळ आणि राष्ट्रीय समाजवादाला जन्म दिला.
- सामजिक परिणाम:-
  - o अल्पसंख्याकांचे प्रश्न सोडविण्याचा प्रयत्न
  - o महिलांच्या स्थितीत बदल
  - o सांस्कृतिक नुकसान
  - o वैज्ञानिक प्रगती
- राजकीय परिणाम:-
  - o लीग ऑफ नेशन्सची निर्मिती
  - o वसाहतींची मुक्ती
  - o परस्पर द्वेष
  - o जर्मनीबद्दलच्या संशयामुळे दुसरे महायुद्ध झाले.

१३ दुसरे महायुध्द:-

1. **कारणे:-**

- राष्ट्रांमधील आर्थिक स्पर्धा
- घटती निर्यात
- बेरोजगारी
- राष्ट्रीय उत्पन्नात घट
- कर्ज फेडणे कठीण
- चलनाचे अवमूल्यन
- प्रतिबंधित आयात
- 1929 जागतिक आर्थिक संकट
- लोकसंख्या आणि स्थलांतराचा वाढता दबाव
- निरंकुश राज्ये आणि हुकूमशहांचा उदय
- जर्मनीच्या सूडाच्या भावनेने भारावून गेलेल्या व्हर्सायच्या तहाच्या कठोर अटी व शर्ती
  - जर्मनी अल्सेस आणि लॉरेन यांना फ्रान्सच्या स्वाधीन करेल
  - बेल्जियम, पोलंड आणि चेकोस्लोव्हाकियाम ध्ये स्वातंत्र्य आणि सार्वभौमत्व
  - राइन बँकेचे निशस्त्रीकरण
  - शोषणासाठी फ्रान्स ते सार व्हॅली
  - जर्मनीतील भरती पुढील 12 वर्षांसाठी रद्द करण्यात आली
  - जर्मन सैन्याची संख्या 1,00,00 पर्यंत मर्यादित होती
  - सशस्त्र उपकरणांचे उत्पादन आणि आयात बंदी
  - जर्मन नौदलाची कमाल शक्ती 15,000
  - जर्मन हवाई दल विस्कळीत
  - सर्व जबाबदारी जर्मनीवर - युद्ध नुकसानभरपाई म्हणून $5 अब्ज डॉलरची मोठी रक्कम
  - सर्व वसाहती जप्त केल्या
  - जर्मन नद्यांचे आंतरराष्ट्रीयीकरण
  - कोरा चेक (ब्लँक चेक) स्वाभिमानी जर्मन राष्ट्र
- **लीग ऑफ नेशनचे अपयश**
- रोम-बर्लिन-टोकियो अक्ष
- नि:शस्त्रीकरणाच्या प्रयत्नात अपयश
- पाश्चात्य राष्ट्रांची विरोधाभासी धोरणे आणि तुष्टीकरणाच्या धोरणाचे अपयश.

- मित्र राष्ट्रांमध्ये परस्पर विवाद.
- व्यावसायिक फायद्यासाठी ब्रिटनने जर्मनीला तिच्या पुनर्शस्त्रीकरणाच्या योजनेत मदत केली.
- आत्यंतिक राष्ट्रवादाचा आत्मा
- सेमिटिझम - मास्टर रेसची संकल्पना
- अल्पसंख्याकांमध्ये असंतोष
- तात्काळ कारण - पोलंडवर जर्मनीचा हल्ला

2. परिणाम:-

- युद्धाच्या तंत्रात बदल - आण्विक युग आणि ब्लिट्झक्रेगची सुरुवात
- समाजाची दोन विचारधारांमध्ये विभागणी
- शीतयुद्ध
- राष्ट्रवादाची भावना कमकुवत होणे
- अलिप्ततावाद
- प्रादेशिक संस्थांचा विकास
- वसाहतवादाचा अंत आणि स्वतंत्र राज्यांचा उदय
- सत्तेचा समतोल बदलला
- संयुक्त राष्ट्रसंघाची स्थापना
- अल्पसंख्याकांचे प्रश्न सोडविण्यासाठी प्रयत्न
- महिला स्थितीत बदल
- वंशांची समानता
- धार्मिक वर्चस्वाचा भ्रम
- विज्ञानातील प्रगती (वैद्यकीय, शेती, वाहतूक, दळणवळण), ललित कला (पाब्लो पिकासो), साहित्य (जॉर्ज बर्नार्ड शॉ, जेम्स ओ'नील)
- सार्वजनिक शिक्षण आणि मानवतावादी तत्त्वज्ञानाचा प्रसार

१४. शीतयुद्ध

1. युएसए आणि यूएसएसआर यांच्यातील वैचारिक द्वेष, राजकीय अविश्वास, मुत्सद्दी युक्ती, लष्करी स्पर्धा, हेरगिरी, मानसिक युद्ध आणि कटु आंतरराष्ट्रीय संबंध या युद्धानंतरच्या राजकारणाचा परिणाम म्हणून यूएसए आणि यूएसएसआर यांच्यातील प्रतिकूल आणि तणावपूर्ण आंतरराष्ट्रीय संबंध.
2. सशस्त्र संघर्षापेक्षाही धोकादायक
3. हे धैर्याचे युद्ध होते.
4. दोन्ही बाजूंनी एकमेकांना अपमानित करण्याचा आणि त्यांचा प्रभाव कमी करण्याचा प्रयत्न केला.
5. ही शांतता किंवा युद्ध नाही, फक्त युद्धासाठी तयार केलेली पार्श्वभूमी होती.
6. **कारणे::**
   - ऐतिहासिक कारणे:-
     - बोल्शेविक क्रांती
     - जगभर साम्यवादाची सुरुवात झाली
     - ब्रिटनने 1924 मध्ये, तर अमेरिकेने 1933 मध्ये यूएसएसआरला मान्यता दिली
     - पाश्चात्य देश हिटलरला युएसएसआरवर हल्ला करण्यासाठी चिथावणी देत होते
   - रशिया विओलेट यालट्रा करार.
   - रशियाने बाल्कन कराराचे उल्लंघन केले
   - सत्तेच्या पोकळीची संकल्पना.
   - परस्पर संशय
     - अणुबॉम्ब बनवत असल्याचे अमेरिकेने रशियाला कधीच सांगितले नाही
     - रशियाने वारंवार आग्रह केल्यावर चर्चिलने पश्चिम आघाडी उघडण्यास विलंब केला
7. **शीतयुद्धाचे टप्पे**

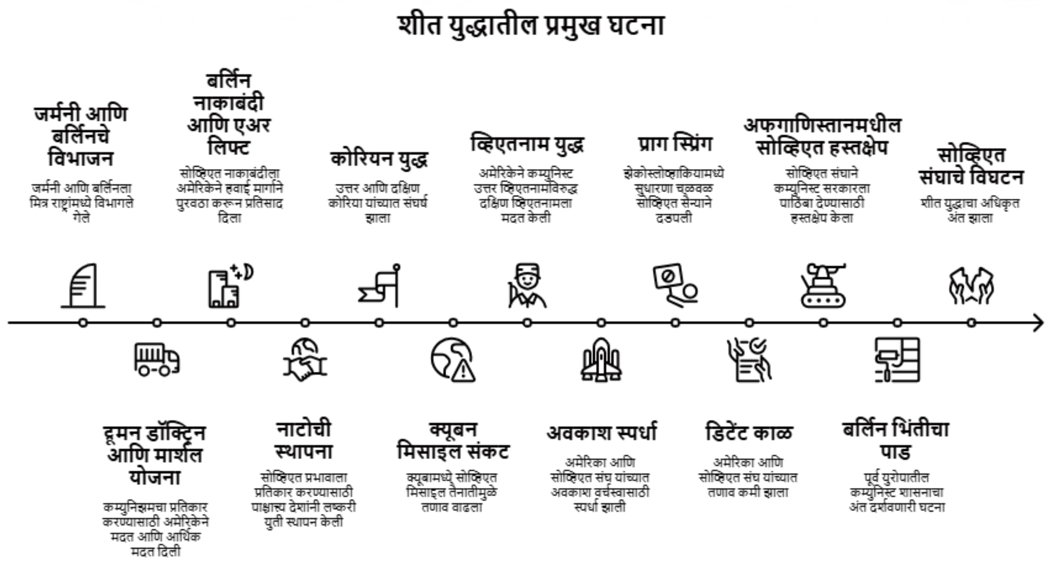

- 1917 ते 1945 दरम्यान
- जर्मनीचा बर्लिन नाकेबंदी विभाग
- उत्तर अटलांटिक करार संघटना
- कोरियन युद्ध
- स्टालिनचा मृत्यू
- शांततापूर्ण सहअस्तित्व आणि तडजोडीचे धोरण
- यूएसएसआर द्वारे आण्विक चाचणी
- अंतराळ शर्यत
- सियाटो आणि वॉर्सा व करार
- भारत चीन, व्हिएतनाम, हंगेरी आणि सुएझ कालव्यातील गृहयुद्ध
- ख्रुश्चेव्हची यूएसए भेट शांततेची आशा आहे
- U2 (यू 2) घटना
- पॅरिस शिखर परिषद अपयश
- बर्लिनची भिंत
- क्यूबन क्षेपणास्त्राचे संकट
- मध्य पूर्व संकट
- प्रसार विरोधी करार(नॉन प्रोलिफिरेशन)
- केनेडी यांची हत्या झाली
- अरब-इस्रायल युद्ध
- बांगलादेश युद्ध
- बर्लिनची भिंत पाडली
- 1989 वॉर्सा व करार रद्द झाला
- आखाती संकट
- पूर्व युरोपमधील साम्यवादाचा नाश
- सोव्हिएत रशियाचे विघटन

8. **यूएसएसआरच्या विघटनाची कारणे:-**
   - पेरेस्ट्रोइका (पुनर्रचना) आणि ग्लासनोस्ट (मोकळेपणा/ खुलेपणाचे) ची आर्थिक धोरणे
   - कम्युनिस्ट पक्षाचे शीर्ष मंडळी - आराम, घराणेशाही आणि भ्रष्टाचार

- पेरेस्ट्रोइका आणि ग्लासनोस्टच्या आधी देशात स्वातंत्र्य, समानता, आर्थिक स्वयंपूर्णतेचे वातावरण निर्माण करण्यात गोर्बाचेव्हची धोरणे अयशस्वी ठरली.
- केंद्रीय अधिकारी/ अधिसत्ता कमकुवत झाली
- बाल्टिक प्रजासत्ताकांचे विभाजन
- खुलेपणामुळे बाजार आधारित अर्थव्यवस्था निर्माण झाली आणि भांडवलशाहीकडे परतले
- चेकोस्लोव्हाकिया, रोमानिया आणि पूर्व जर्मनीमध्ये साम्यवाद अपयशी ठरला
- लोक भांडवलशाही संस्कृती आणि चालीरीतींनी मोहित झाले होते
- आर्थिक अडचणी
- अमेरिकेशी स्पर्धा
- ऑक्टोबर क्रांतीनंतर जन्माला आलेल्या पिढीला झारने केलेल्या अत्याचारांचा आणि कारवायांचा तसेच सरंजामदारांच्या भांडवलशाही शोषणाचा अनुभव नव्हता. त्यांच्या सर्व तक्रारी समाजवादी व्यवस्थेविरुद्ध होत्या. त्यांना भांडवलशाहीचा मोह झाला आणि समाजवादी व भांडवलशाही जगाने देऊ केलेल्या चांगल्या गोष्टींचा आस्वाद घेण्याची त्यांची इच्छा होती
- संविधानिक प्रजासत्ताकांमधील वैमनस्य
- विघटनाचा अर्थ असा नाही की साम्यवाद संपला आहे कारण प्रत्यक्षात साम्यवाद त्याच्या शुद्ध स्वरूपात कधीच स्थापित झाला नव्हता. प्रत्यक्षात कोणीही कम्युनिझमला स्वतःच्या अंतर्गत कमजोरी आणि विसंगतींमुळे मारले किंवा पराभूत केले नाही.

9. **शीतयुद्धाच्या समाप्तीसाठी जबाबदार घटक**:-

- व्हिएतनाममध्ये अमेरिकेचा अपमान झाला आणि अफगाणिस्तानमध्ये सोव्हिएत युनियनचा
- दोघांच्या दृष्टिकोनात बदल
- यूएसएने जगभरात तिचे लष्करी तळ बांधले आहेत जे अधिक महाग असल्याने एक मोठी गैरसोय होती
- अमेरिकन अध्यक्ष रोनाल्ड रेगन आणि मिखाईल गोर्बाचेव्ह यांची भूमिका
- यूएसएसआरचे विघटन

10. **शीतयुद्धाचे परिणाम**:-

- अणुऊर्जेच्या विकासाचा मार्ग मोकळा केला ज्याचा वापर विध्वंसक तसेच विधायक हेतूसाठी केला गेला
- मार्शल योजना - योजना हा देशांच्या विकासाचा समानार्थी शब्द बनला
- राष्ट्रीय क्षणांचे समर्थन करणे
- अलिप्तता वादाची भावना वाढवणे

- एकमेकांच्या शक्तीला घाबरतात
- भविष्यातील कोणत्याही युद्धाला विलंब
- परस्पर अवलंबित्व आणि सामूहिक सुरक्षिततेच्या भावनेला प्रोत्साहन दिले
- गुंतागुंतीच्या समस्या, उदाहरणार्थ काश्मीर आणि कोरिया
- संरक्षण यंत्रणा मजबूत करणे आणि नाटो, वॉर्साव करार, सियाटो(SEATO), सेंटो(CENTO) सारख्या लष्करी करारांचा प्रसार
- अण्वस्त्रांच्या शर्यतीला वेग आला
- संशय आणि अविश्वास, द्वेष, शत्रुत्व यांचे वातावरण
- मृत्यू दंडाच्या शिक्षेने युगाचा अंत
- संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या प्रतिष्ठेला मोठा धक्का
- शीतयुद्धाने व्हेटोच्या (नकाराधिकाराच्या) अधिकाराची थट्टा केली.

PRAYAAS

PRAYAAS

PRAYAAS EDUCATION ™

CTS NO 1262/B Plot No. 594B,
Office 301A, 301 2nd floor Starling Plaza,
J M Road, Pune, +91 7378743031